

Κωνσταντίνος Ε. Οικονόμου

Αρχιτέκτων Ομ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Η αρχιτεκτονική των ωμόπηλινθων κατοικιών

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

ISBN: 978-960-456-648-8

© Copyright: Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Κ.Ε. Οικονόμου, Θεσσαλονίκη 2025

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία

Εκτύπωση

Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΙΚΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ:

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Στους αγαπημένους μου
Κωστή και Νικήτα
με την ευχή
να μη λησμονούν τις ρίζες τους

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στα πλαίσια του ειδικού ενδιαφέροντός μας για την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική εντάσσεται η παρούσα μελέτη, όπως προϋδεάζει ο τίτλος αυτής και αφορά την αρχιτεκτονική των ωμόπλινθων κατοικιών στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο. Οι εν λόγω κατοικίες έχουν κατασκευασθεί με ωμή πλίνθο*, οικοδομικό υλικό που προέκυπτε από πρόσμειξη ποικίλων υλικών, σε αντίθεση προς την πέτρα που συναντάται στη φύση. Η αρχιτεκτονική των κατοικιών αυτών δεν έτυχε της ιδιαίτερης προσοχής των ερευνητών, ανάλογης με τις αντίστοιχες λιθόκτιστες* απαντώνται συνήθως γενικές αναφορές στο υλικό κατασκευής τους ή δημοσιεύσεις ελάχιστων κατόψεων ωμόπλινθων κατοικιών ή περιορισμένο φωτογραφικό υλικό αυτών.

Μικρός ηλικιακά απέκτησα προσλαμβάνουσες παραστάσεις τόσο από την παρασκευή της ωμής πλίνθου όσο και από την οικοδόμηση κατοικιών στην κοιλάδα του Σπερχειού ποταμού. Με συνέπαιρνε, μάλιστα, η γήινη οσμή τους και παράλληλα βίωνα τον μόχθο των λαϊκών οικοδόμων και των ιδιοκτητών, καθώς όλοι συμμετείχαν στην προετοιμασία του οικοδομικού υλικού.

Οι πρωταρχικές αναμνήσεις εξελίχθηκαν σε αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και ακολούθως σε ουσιαστική έρευνα, η οποία επικεντρώνεται στη διάθρωση των χώρων προκειμένου να ανιχνευθεί η τυπολογία και η μορφολογία των ωμόπλινθων κατοικιών. Ο ως άνω στόχος επιτυγχάνεται με παράθεση κατόψεων, όψεων, τομών και φωτογραφικού υλικού των προαναφερθέντων κατοικιών και ταυτόχρονες συγκριτικές παρατηρήσεις τόσο μεταξύ αυτών στις διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής μας χώρας, όσο και μεταξύ

αυτών και των αντίστοιχων λιθόκτιστων. Περαιτέρω η έρευνά μας στοχεύει στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής των ωμόπλινθων κατοικιών, ως των τελευταίων δειγμάτων μιας εγκαταλελειμμένης λαϊκής κυρίως αρχιτεκτονικής, η πολιτισμική σημασία της οποίας δεν έχει εκτιμηθεί δεόντως* επιπλέον, αποβλέπει στη διάσωση, έστω και γραπτώς, της αρχιτεκτονικής αυτής, ώστε να αποτελέσει παρακαταθήκη μνήμης όταν εκλείψει σε βάθος χρόνου.

Η έρευνα υλοποιήθηκε με βάση το προσωπικό αρχείο σχηματικών κατόψεων και φωτογραφικού υλικού από τις αυτοπρόσωπες προσεγγίσεις επί σειρά ετών στις περιοχές του προαναφερθέντα ελληνικού χώρου. Σημειωτέον, ότι στους οικισμούς συναντήσαμε αντικειμενικές δυσκολίες, διότι αρκετές κατοικίες δεν ήταν προσβάσιμες λόγω απουσίας των ιδιοκτητών ή πυκνής βλάστησης ή τέλος, λόγω μερικής κατάρρευσης. Παρατίθενται, επιπροσθέτως, αρχιτεκτονικές εργασίες (εικόνες και σχέδια) που εκπονήθηκαν από φοιτητές του τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών της Π.Σ.Α.Π.Θ. με την επιστημονική καθοδήγησή μας, στο πλαίσιο εργαστηριακού μαθήματος με αντικείμενο τις αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις (Α.Ε.Α.Α.). Από τη θέση αυτή τους ευχαριστώ θερμά για την εξαιρετική συνεργασία μας κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στις Εκδόσεις Ζήτη για το εξαιρετικό αποτέλεσμα, ιδίως στον κ. Ν. Νικολαΐδη για τη σελιδοποίηση και στον κ. Ά. Σύρμο για την επεξεργασία των εικονων. Ευχαριστώ τον γιο μου Γιώργο, Αρχιτέκτονα Μηχανικό Α.Π.Θ., που με απaráμιλλο ζήλο οργάνωσε τις χιλιάδες ψηφιακές φωτογραφίες, προκειμένου να αξιοποιηθούν στο εν λόγω πόνημα, κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2025
Κωνσταντίνος Ε. Οικονόμου

* Πλίνθος ή πλίθος ή πλιθιά ή πλίθρες είναι έννοιες ταυτόσημες. Στην παρούσα μελέτη προτιμάται ο όρος ωμή πλίνθος, σε αντιδιαστολή προς τον οπτόπλινθο (τούβλο), και, συνακόλουθα ωμόπλινθη κατοικία.

Ευχαριστίες

Η παρούσα έρευνα δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την αντικειμενική και ψυχική υποστήριξη της συζύγου μου Ελένης. Με συνεχή ενθουσιασμό και αγάπη ακολούθησε τις κοπιαστικές αναζητήσεις που απαιτούσε η εν λόγω έρευνα, πολύ περισσότερο δε στους εγκαταλελειμμένους οικισμούς που οι δυσκολίες ήταν πολλές. Οι παροτρύνσεις της, όταν τα σημάδια της κόπωσης ήταν έντονα, πρόσθεταν δύναμη ώστε να συνεχίσω με επιμονή τις επίπονες αναζητήσεις στην έρευνα πεδίου. Για αυτήν τη συμπόρευση, τη συμβολή της, την αγάπη της, και όχι μόνο, την ευχαριστώ από καρδιάς με ευγνωμοσύνη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
----------------	----

I. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΩΜΗ ΠΛΙΝΘΟΣ

1. Η ωμή πλίνθος ως οικοδομικό υλικό	15
2. Η διαχρονική παρουσία της ωμής πλίνθου	17
2.1. Αρχαία Ελλάδα, Ρώμη, Βυζάντιο	17
2.2. Ανατολικές περιοχές, Αφρική	22

II. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΛΑΪΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

1. Γενικά	29
2. Η ισόγεια κατοικία	35
3. Η διώροφη κατοικία	50
4. Ο κλειστός τύπος κατοικίας	57
5. Το ισόγειο καμαρόσπιτο	59

III. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΩΜΟΠΛΙΝΘΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

1. Εισαγωγικά	63
2. Βόρεια Πελοπόννησος	64
3. Στερεά Ελλάδα	66
3.1. Βοιωτία	66
3.2. Φθιώτιδα	69
3.3. Φωκίδα	74
4. Θεσσαλία	106
4.1. Εισαγωγικά	106
4.2. Λάρισα	107
4.3. Καρδίτσα	119
4.4. Τρίκαλα	121
5. Κεντρική Μακεδονία	123
5.1. Εισαγωγικά	123

5.2. Θεσσαλονίκη.....	123
5.3. Χαλκιδική.....	138
5.4. Ημαθία.....	140
5.5. Κιλκίς.....	150
5.6. Πέλλα.....	168
5.7. Σέρρες.....	175
6. Ανατολική Μακεδονία.....	193
6.1. Εισαγωγικά.....	193
6.2. Οικισμοί περιοχής Δράμας.....	193
7. Θράκη.....	217
7.1. Εισαγωγικά.....	217
7.2. Ξάνθη.....	217
7.3. Κομοτηνή.....	228
7.4. Έβρος.....	234
8. Ήπειρος.....	235
8.1. Γενικά.....	235
8.2. Ιωάννινα.....	235
9. Δυτική Μακεδονία.....	238
9.1. Γρεβενά.....	238
9.2. Κοζάνη.....	239
9.3. Πρέσπες.....	241
9.3.1. Εισαγωγικά.....	241
9.3.2. Οικισμοί.....	242
9.4. Φλώρινα.....	255
9.4.1. Πόλη Φλώρινας.....	255
9.4.2. Οικισμοί.....	255
9.5. Καστοριά.....	318
9.5.1. Εισαγωγικά.....	318
9.5.2. Οικισμοί των Κορεστέων.....	319
9.5.3. Λοιποί οικισμοί Καστοριάς.....	371
IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	405
Γλωσσάρι.....	409
Συντομογραφίες.....	411
Πηγές των εικόνων.....	413
Πηγές των σχεδίων.....	426
Βιβλιογραφία.....	431

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ενδιαφέρον της έρευνας καλύπτει κυρίως την ωμόπλινθη λαϊκή κατοικία, περιλαμβάνει πάντως και αξιόλογα δείγματα ωμόπλινθων κτισμάτων, τα οποία έχουν διασωθεί σε ημιαστικές και αστικές περιοχές. Το εύρος της έρευνας επεκτείνεται και στη νεοκλασική κατοικία, στο βαθμό που είναι εξ ολοκλήρου ωμόπλινθη ή είναι ωμόπλινθος μόνο ο όροφος αυτής.

Το παρόν βιβλίο αποτελείται από τρία μέρη και τελειώνει με αποτίμηση της παραπάνω έρευνας.

Το Πρώτο Μέρος αφιερώνεται στην ωμή πλίνθο ως οικοδομικό υλικό. Αρχικά γίνεται αναφορά στη χρήση και την παρασκευή αυτής· ακολούθως επισημαίνεται η διαχρονική παρουσία αυτής στην αρχαιότητα που καλύπτει την Ελλάδα, τη Ρώμη, το Βυζάντιο, τις χώρες προς ανατολάς και την Αφρική.

Το Δεύτερο Μέρος αναφέρεται στους δύο τύπους κατοικιών που κυριάρχησαν στη χώρα μας, τον στενομέτωπο και τον πλατυμέτωπο, με στόχο την παρακολούθηση της λειτουργικής οργάνωσης και της μορφής αυτών. Στη συνέχεια, αντικείμενο ενασχόλησης αποτελεί η λαϊκή (αγροτική) κατοικία και ειδικότερα η ισόγεια, η διώροφη και ο κλειστός τύπος αυτής. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και στο ισόγειο καμαρόσπιτο.

Το Τρίτο Μέρος ασχολείται με τον πυρήνα της έρευνας που αφορά την αρχιτεκτονική της ωμόπλινθης κατοικίας του 19^{ου} και του πρώτου τρίτου του 20^{ου} αιώνα, παραδείγματα της οποίας διασώζονται ως σήμερα. Ωμόπλινθες κατοικίες εντοπίστηκαν στις ακόλουθες περιοχές της ηπειρωτικής μας χώρας: Βόρεια Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία, Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρο και Δυτική Μακεδονία. Στο σημείο αυτό διευκρινίζουμε ότι θεωρήθηκε σκόπιμο να ολοκληρωθεί το Τρίτο Μέρος με τις ωμόπλινθες κατοικίες της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα των περιοχών Καστοριάς και Φλώρινας· η σκοπιμότητα οφείλεται στο εξαιρετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι εν λόγω περιοχές, στις οποίες απαντώνται οικισμοί εξ ολοκλήρου ωμόπλινθοι ή άλλοι με μεγάλο αριθμό ωμόπλινθων κατοικιών.

Σε όλο το μήκος της ανάπτυξης του Μέρους αυτού, η αρχιτεκτονική της ωμόπλινθης κατοικίας τεκμηριώνεται με συνεχείς συγκριτικές παρατηρήσεις όσον αφορά τον τύπο, τη μορφολογία αυτής και τις οικοδομικές λεπτομέρειες που τη χαρακτηρίζουν με ταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας.

Ως κατακλείδα, από την ανάπτυξη που προηγήθηκε, συνάγονται ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

I.
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ωμή πλίνθος

1. Η ωμή πλίνθος ως οικοδομικό υλικό

Η ωμή πλίνθος, ως οικοδομικό υλικό, χρησιμοποιήθηκε από την αρχαιότητα· λέγεται μάλιστα, ότι η ιδέα για τη χρήση αυτής οφείλεται στους μυθικούς Αθηναίους Ευρύαλο και Υπέρβιο, αφορμή δε προκάλεσε η παρατήρηση της κατασκευής της φωλιάς των χελιδονιών¹. Πάντως, χρησιμοποιήθηκε ευρέως για την κατασκευή κατοικιών και βοηθητικών κτισμάτων τόσο στις αγροτικές όσο και στις ημιαστικές, ακόμη και αστικές περιοχές της χώρας μας μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (εικ. 1). Η χρήση της κατέκτησε κυρίως περιοχές στις οποίες απουσίαζε τελείως η πέτρα, επεκτάθηκε, όμως, συμπληρωματικά όχι μόνο σε περιοχές που η πέτρα ήταν περιορισμένη αλλά και όταν αφθονούσε.

Αναφέρθηκε στον πρόλογο ότι η ωμή πλίνθος, ως οικοδομικό υλικό, δεν υπήρξε αυτούσια στη φύση, όπως η πέτρα, αλλά προέκυψε ως αποτέλεσμα πρόσμιξης ποικίλων υλικών. Συγκεκριμένα χρησιμοποιούσαν ως πρώτη ύλη το κατάλληλο αργιλώδες χώμα που συγκέντρωναν είτε από την επιφάνεια του εδάφους είτε από ορισμένο βάθος αυτού. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελούσε η καθαρότητα του χώματος από άλλα υλικά², συνεπώς το κοσκίνισμά του για την απομάκρυνσή αυτών στην περίπτωση πρόσμιξης. Η ανάμειξη του χώματος με προσθήκη νερού δημιουργούσε τον πηλό (λάσπη), ουσιαστικά μετέτρεπε την άργιλο σε εύπλαστη μάζα, μετά από ζύμωμα. Στο πολτώδες αυτό υλικό για περισσότερη συνάφεια προσθεταν κοπανισμένο άχυρο, ή ξηρό χόρτο³, ή φύκια⁴.

Το ζύμωμα του πηλού γίνονταν με τα πόδια σε σκάματα μέσα στη γη. Ακολουθούσε η τοποθέτηση του φυράματος εντός ξύλινων ορθογώνιων καλουπιών, που παρέμεναν για λίγες μέρες στον ήλιο, προς ξήρανση του περιεχομένου τους, το οποίο στη συνέχεια ξεκαλουπώνονταν, έτοιμο προς χρήση. Να σημειωθεί ότι, όταν επικρατούσε πολλή ζέστη, τοποθετούσαν τα καλούπια στη σκιά ώστε να μη στεγνώνει απότομα το φύραμα⁵. Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις οι ωμοί πλίνθοι παρασκευάζονταν πολύ κοντά στον χώρο ανέγερσης της κατοικίας προς αποφυγή της μεταφοράς τους. Να τονισθεί, επίσης, ότι η ωμή πλίνθος ήταν απόλυτα βιοκλιματική και μεγιστοποιούσε τα ηλιακά κέρδη με υλικά οικολογικά⁶ καλύπτοντας με πληρότητα τις ανάγκες της οικογένειας, χαρακτηρίζονταν μάλιστα ως εξαιρετικό μονωτικό⁷. Επιπλέον, η ωμή πλίνθος αποτελούσε ιδιαίτερα οικονομική λύση για την κατασκευή κατοικίας, καλύπτοντας κυρίως τις ευπαθείς οικονομικά κοινωνικές ομάδες.

Αξιοσημείωτο είναι, εξάλλου, ότι από τον ωμό πηλό με προσθήκη τριχών ζώων και σχετική μάλαξη παρασκευάζονταν το επίχρισμα⁸. Το ρευστό αυτό υλικό χρησιμοποιούνταν στην επίχριση της τοιχοποιίας των ωμόπλινθων κατοικιών, προκειμένου να προστατεύονται από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες της χειμερινής περιόδου.

1. Βλ. Α. Ορλάνδο, «Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων», Αθήναι 1955, Κεφάλαιο Β', σελ. 9, υποσ. 2.

2. Σε κάποιες περιπτώσεις δεν ενδιέφερε η καθαρότητα του χώματος, όπως ενδεικτικά σε αποθήκες (Χωριστή Δράμας, Αμμοχώρι Φλώρινας).

3. Διεξοδικά Α. Ορλάνδος, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 67-73, Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Η αρχιτεκτονική της λάσπης. Οικοδομικά υλικά και τεχνικές στην Αρχιτεκτονική της Μεσοποταμίας», αφιέρωμα στον Ομ. Καθηγητή Γ. Νίτσιωτα, Ε.Ε.Π.Σ., Παράρτημα Τμ. Πολ. Μηχανικών, τόμ. ΙΓ', Θεσσαλονίκη 1991-1993, σελ. 791.

4. Γ. Χ. Παπαχαλαράμπους, «Η κυπριακή οικία», Λευκωσία 1968, σελ. 8.

5. Α. Ορλάνδος, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 72.

6. Κ. Τσίππρας, «Κορέστεια, ύμνος στην πλίνθινη – λαϊκή αρχιτεκτονική», Ελληνικό Πανόραμα, τεύχ. 84, 11, 12/2011, σελ. 44-45.

7. Π. Λουκάκης, «Το Γιαννιώτικο σπίτι». Το ελληνικό λαϊκό σπίτι, εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήναι 1960, σελ. 197.

8. Βλ. Α. Ορλάνδο, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 70, 83. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Η Αρχιτεκτονική της λάσπης. Οικοδομικά υλικά...», ό.π. σελ. 793, Χ. Μπούρα, «Μαθήματα ιστορίας της αρχιτεκτονικής», Αθήνα 1980, τομ. Α', σελ. 71.

α.

β.

γ.

δ.

Εικ. 1. Ωμόπλινθες τοιχοποιίες.
 α. Χάλαρα Καστοριάς.
 β. Σώστης Κομοτηνής.
 γ. Πέλλα Πέλλης.
 δ. Αλιάκμονας Κοζάνης.
 ε. Καστρί Λαμίας.

ε.

2. Η διαχρονική παρουσία της ωμής πλίνθου

2.1. Αρχαία Ελλάδα, Ρώμη, Βυζάντιο

Στην αρχαία Ελλάδα χρησιμοποιούσαν τρία βασικά υλικά δομής: Το ξύλο, την ωμή πλίνθο και την πέτρα. Άγνωστος, όμως, παραμένει ο χρονολογικός προσδιορισμός τόσο της χρήσης επιχρίσματος όσο και της κατασκευής του πρώτου ωμόπλινθου κτίσματος.

Πάντως, με δεδομένο ότι η κλαδόπλεκτη κυκλική καλύβα (εικ. 2) αποτέλεσε την πρώτη κατοικία του ανθρώπου⁹, μετά την εγκατάλειψη των σπηλαίων, κατά τη γνώμη μας η εξωτερική και η εσωτερική επίχρηση αυτής με λάσπη προηγήθηκε της παρασκευής της ωμής πλίνθου¹⁰. Είναι γεγονός ότι σε περιοχές της Αφρικής, ακόμη και σήμερα, συνεχίζεται η επίχρηση με λάσπη των κλαδόπλεχτων καλυβών, που χρησιμοποιούνται ως κατοικίες ή βοηθητικοί χώροι (εικ. 3).

Κατά την πρώτη φάση της αρχαιότερης νεολιθικής εποχής (6^η π.Χ. χιλιετία) διαπιστώθηκαν λείψανα ωμών πλίνθων στον οικισμό Μαγουλίτσας Καρδίτσας¹¹. Επίσης, σε ανασκαφή στο Σέσκλο Μαγνησίας ανακαλύφθηκαν μικροί οικισμοί, οι κατοικίες των οποίων είχαν κατασκευασθεί από ωμή πλίνθο. Στη μέση νεολιθική εποχή (3500-2500 π.Χ.), στον ίδιο οι-

κισμό, οι τοιχοποιίες, σε μονόχωρες και δίχωρες κατοικίες, κατασκευάζονταν στη βάση με ακατέργαστους λίθους και στη συνέχεια με ωμές πλίνθους¹². Την ίδια χρονική περίοδο, στην Πύρασο, επίνειο των φθιωτιδών Θηβών της Μαγνησίας, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως κατοικίες με τα χαρακτηριστικά των αντίστοιχων του Σέσκλου, δηλαδή, χρήση ωμών πλίνθων στο ανώτερο τμήμα της τοιχοποιίας και λίθινη βάση¹³. Το ίδιο παρατηρήθηκε στον Ορχομενό Βοιωτίας, όπου είχαν εντοπισθεί κυκλικές καλύβες μεγάλων διαστάσεων, που χρονολογούνται στην 3^η π.Χ. χιλιετία¹⁴ (εικ. 4). Να τονισθεί ότι οι πέτρες στη βάση αποτελούσαν τεχνική ευρείας εφαρμογής προκειμένου να αποφεύγεται η διάβρωση των ωμόπλιθοδομών από την υγρασία.

Στη Μινωική Κρήτη, στη μέση νεολιθική εποχή, πιθανολογείται η χρήση της ωμής πλίνθου σε σπίτια της Κνωσού¹⁵. Η χρήση αυτής, πάντως, προκύπτει με βεβαιότητα από ευρήματα που σώθηκαν στα Μάλια και στη Ζάκρο της Φαιστού σε τοίχους μικρής σημασίας¹⁶. Το ίδιο παρατηρείται και στη Μυκηναϊκή εποχή (1580-1100 π.Χ.), κατά την οποία η ωμή πλίνθος κτιζόνταν με το ισόδομο σύστημα¹⁷. Επίσης με ωμή πλίνθο είχε κτισθεί η ανωδομή της κατοικίας του Κοράκου στην Κορινθία, ενώ το μεγάλο κυκλικό κτίσμα

9. Γ. Μέγας, «Η ελληνική οικία, ιστορική αυτής εξέλιξης και σχέσις προς την οικοδομίαν των λαών της Βαλκανικής», Αθήναι 1949, σελ. 43. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Αρχιτεκτονικά μνημεία της περιοχής της αρχαίας Βούρας», Αθήναι 1958, σελ. 38, 41. Ο ίδιος, «Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική της Μακεδονίας, 15^{ος}, 19^{ος} αιώνας», Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 5. Ο ίδιος, «Διερεύνηση περίκεντρων κατασκευών. Από την προϊστορική καλύβα στους μυκηναϊκούς τάφους», Διεθνές Συνέδριο Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής, Βέροια 2000, σελ. 18. Ο ίδιος, «Η αρχιτεκτονική μας κληρονομιά», Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 106. Κ. Ε. Οικονόμου, «Η κατοικία της Λειβαδιάς προ και μετά την επανάσταση του 1821». Δώρον, Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Ν. Νικονάνο, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 603· επίσης εικ. 1 και 2 σελ. 604. Ο ίδιος, «Αστική και Λαϊκή κατοικία στην Ελληνική Παράδοση», εκδ. Ζήτη, 2013, σελ. 17-26.
10. Στη Μαγούλα Μπελίτσι, στη νεολιθική θέση της περιοχής των Μικροθηβών, διαπιστώθηκε σε ανασκαφή η αναφερόμενη επίχρηση. Βλ. Κ. Βουζαζάκη, «Μαγούλα Μπελίτσι: Μια νεολιθική θέση στην περιοχή των Μικροθηβών», 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά 2006, σελ. 17.
11. Μ. Γ. Παπαδοπούλου, «Μαγουλίτσα, νεολιθικός συνοικισμός παρά την Καρδίτσα», Θεσσαλικά, 1958, σελ. 40.

12. Βλ. Χ. Τσουντα, «Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης», Αθήναι 1928, σελ. 13. Χ. Μπούρα, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 20-22.
13. Δ. Θεοχάρης, «Πύρασος», Θεσσαλικά, τόμ. Β', 1959, σελ. 38. Α. Ντίνα, «Παλαιοχριστιανικοί οικισμοί Θεσσαλίας», 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά 2006, σελ. 415.
14. Χ. Τσουντας, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 14, εικ. 6. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 111-112. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Διερεύνηση των περίκεντρων...», σελ. 19, σελ. 7, εικ. 8.
15. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 81.
16. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 86.
17. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 109. Δ. Θεοχάρης, «Νεολιθική Ελλάδα», έκδοση Τ.τ.Ε., 1973, σελ. 45. Την ίδια περίοδο και στη Θεσσαλία παρατηρείται σε ανωδομή κτισμάτων η ωμή πλίνθος. Γ. Τουφεξής, «Προστασία και ανάδειξη προϊστορικών οικισμών Ν. Λάρισας στο πλαίσιο κατασκευής μεγάλων δημοσίων έργων», 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, τόμ. Ι, Πρακτικά Συνεδρίου, 2006, σελ. 25.

Εικ. 2. Καρπενήσι.
Κλαδόπλεχτη κυκλική καλύβα.

α.

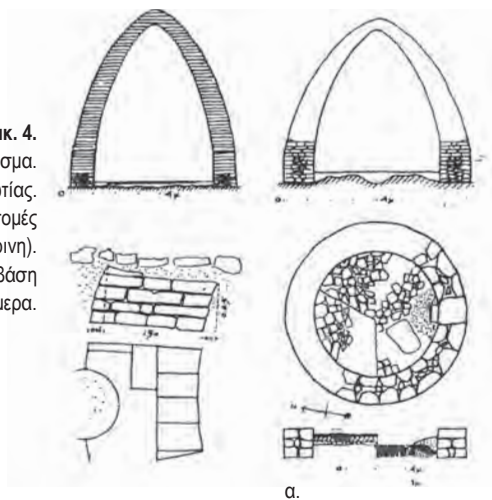
Εικ. 3.
Κλαδόπλεχτες καλύβες
επιχρισμένες με λάσπη.
α. Νιγηρία.
β. Τανζανία.
γ. Πακιστάν.

β.

γ.

Εικ. 4.
Κυκλικό κτίσμα.
Ορχομενός Βοιωτίας.
α. Κατόψεις, τομές
(βάση πέτρινη).
β. Η πέτρινη βάση
σήμερα.

της Τίρυνθος (2000 π.Χ.) είχε κατασκευασθεί από ωμή και ψημένη πλίνθο¹⁸.

Από ανασκαφική έρευνα στην Κεντρική Μακεδονία, κατά τη νεολιθική εποχή, διαπιστώνεται η χρήση στοιβαχτού πηλού και ωμών πλίνθων επάνω σε θεμέλια από πέτρα, όπως και σε ορισμένες περιοχές κατά την πρώιμη εποχή του χαλκού (2800-1900 π.Χ.). Αντίθετα, στην ύστερη εποχή του χαλκού (1580-1100 π.Χ.), η χρήση της ωμής πλίνθου γενικεύθηκε¹⁹. Ωμές πλίνθοι με άχυρα βρέθηκαν σε τούμπα στο Δρέπανο Κοζάνης, που χρονολογείται κατά τη μέση νεολιθική εποχή²⁰. Επίσης στην ακρόπολη της Βεργίνας εντοπίστηκαν υπολείμματα κτισμάτων του 2^{ου} και 1^{ου} αιώνα π.Χ., στα οποία, μετά τη λίθινη βάση τους, η τοιχοποιία ήταν ωμόπλινθη²¹. Βέβαιη είναι και η παρουσία της ωμής πλίνθου στην ανωδομή κτισμάτων νεολιθικού οικισμού στη Θέρμη Β της Θεσσαλονίκης²².

Η χρήση του παραπάνω υλικού συνεχίζεται και κατά τη γεωμετρική περίοδο (925-650 π.Χ.) σε συνδυασμό με ξυλοδεσιές, τόσο σε ναούς, ειδικότερα στους τοίχους του σηκού²³, όσο και σε απλές κατοικίες, και σε οχυρωματικά τείχη, πάντα μετά τη λίθινη χαμηλή τοιχοποιία²⁴. Αρχαίες ωμόπλινθοδομές εντοπίστηκαν, επίσης, στην Εύβοια, στον Λόφο Πλακαρή της Καρύστου, στην Ερέτρια και αλλού²⁵, όπως στην ανωδομή

της πύλης των οχυρωματικών τειχών στην Άλο Θεσσαλίας (Ελληνιστικοί Χρόνοι). Από ανασκαφική έρευνα²⁶ στο Κοπανάκι Μεσσηνίας διαπιστώθηκε ότι οι τοίχοι αρχαϊκής οικίας, μετά το ύψος των 0,30 μ., ήταν κατασκευασμένοι από ωμή πλίνθο (6^{ος}-5^{ος} αιώνας π.Χ.). Σε ανασκαφή κατοικίας στη Ρόδο, που ανάγεται στην ύστερη αρχαιότητα, έχουν διατηρηθεί τμήματα τοίχου από ωμή πλίνθο που χρονολογούνται τέλη του 4^{ου} π.Χ. αιώνα²⁷. Την ίδια χρονική περίοδο, στην Κασσώπη της Ηπείρου, η τοιχοποιία στην ανωδομή των σπιτιών ήταν επίσης ωμόπλινθη και ενισχυμένη με ξυλοδεσιές²⁸, ομοίως και στην Καλλίπολη της ανατολικής Αιτωλίας²⁹, βόρεια της τεχνητής λίμνης Μόρνου.

Αξιοσημείωτο είναι ότι το οικοδομικό υλικό της ωμής πλίνθου χρησιμοποιούνταν και σε τείχη³⁰. Πράγματι, τα ωμόπλινθα τείχη ήταν συνήθη κατά την αρχαιότητα, λόγω της οικονομικής τους κατασκευής και της αντοχής τους στα κτυπήματα των πολιορκητικών μηχανών· ωστόσο, μεγάλο μειονέκτημα αποτελούσε η ευαισθησία τους στην υγρασία-νερό, με αποτέλεσμα να διασωθούν ελάχιστα. Παράδειγμα η Ακρόπολη της Πέλλας, που χρονολογείται στην ύστερη κλασική περίοδο³¹.

Το σχήμα των ωμών πλίνθων ήταν τετράγωνο ή ορθογώνιο· με διαστάσεις των πλευρών για τις πρώτες από 0,48-0,52 μ. και πάχος από 0,08-0,11 μ. Την εποχή του χαλκού, στο Σέσκλο της Μαγνησίας, οι ορθογώνιες είχαν διαστάσεις 0,35 × 0,28 × 0,075 μ. Στον Πεισιστράτειο περίβολο του ιερού της Ελευσίνας είχαν διαστάσεις 0,45 × 0,45 × 0,10 και 0,45 × 0,26 × 0,10 μ., ενώ στις κατοικίες της Ολύνθου (4^{ος} π.Χ. αιώνας) ήταν 0,39 × 0,19 × 0,10-0,12 μ.³². Στα

18. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 112-113. Franziska Lang, «Μινωική, μυκηναϊκή και γεωμετρική περίοδος», στο «Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ. – 500 μ.Χ.» (επιστ. επιμ. Wolfram Hoerpfner), Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 126.

19. Σ. Ανδρέου – Κ. Κωτσάκης, «Οι διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία», Άμμος, Τιμ. Τόμ. στον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 62.

20. Γ. Καραμήτρου–Μεντεσίδη, «Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης (Σαριγκιόλι) Κοζάνης», Άμμος, Τιμ. Τόμ. στον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 397.

21. Π. Φάκλαρης, «Ο οχυρωματικός περίβολος και η ακρόπολη της Βεργίνας. Τα πρώτα ανασκαφικά δεδομένα», Αρχαία Μακεδονία, Ε' Διεθνές Συμπόσιο, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 394.

22. Δ.Β. Γραμμένος, «Συμπεράσματα από νεώτερες νεολιθικές έρευνες στη Μακεδονία», Ε' Διεθνές Συμπόσιο, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 502.

23. Βλ. Χ. Τσούντα, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 125.

24. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 135, 282. Ε. Πουλάκη–Παντερμαλή, «Ο Μακεδονικός Όλυμπος από την προϊστορική εποχή έως το 700 π.Χ.», 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου, τόμ. 1, 2006, σελ. 121. Γ. Κοκκόρου–Αλευρά, «Η τέχνη της αρχαίας Ελλάδας. Σύνομη ιστορία (1050-50 π.Χ.)», Αθήνα 1995, σελ. 31.

25. Μ. Χιδίρογλου, «Η Κάρυστος κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους, πορίσματα της ανασκαφικής έρευνας στην Πλακαρή», Α.Ε.Μ., τόμ. ΛΕ', (2003-2004) Αθήνα, σελ. 75. Ζ. Μαλακασιώτη, «Άλος: Αρχαιολογικές έρευνες και προοπτικές ανάδειξης», 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολι-

τισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου, τόμ. 1, 2006, σελ. 271.

26. Βλ. Ν. Καλτσά, «Η αρχαϊκή οικία στο Κοπανάκι Μεσσηνίας», Α.Ε. εν Αθήναις 1983, σελ. 213, 219.

27. Βλ. W. Hoerpfner, «Η εποχή των Ελλήνων», στο Hoerpfner και Συνεργάτες «Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ. – 500 μ.Χ.», University Studio Press, 2005, σελ. 316.

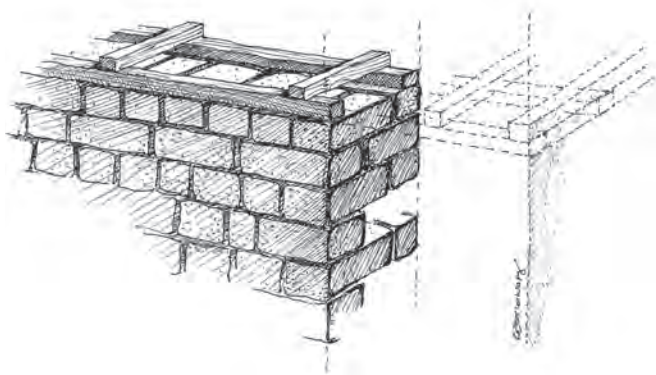
28. Βλ. W. Hoerpfner, «Η εποχή των Ελλήνων», ό.π. σελ. 398.

29. Βλ. W. Hoerpfner, «Η εποχή των Ελλήνων», ό.π. σελ. 452.

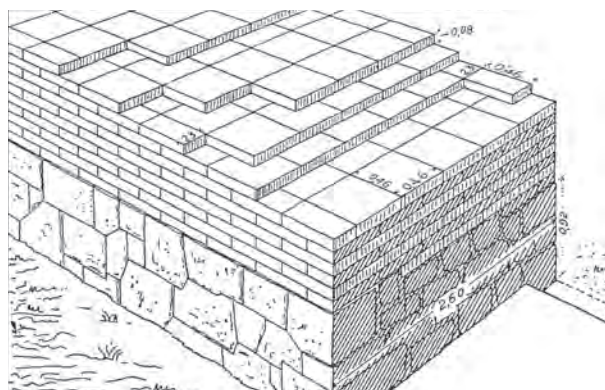
30. Το τείχος της Σμύρνης κτισμένο το 850 π.Χ. έχει λίθινη θεμελίωση και ανωδομή από ωμές πλίνθους. Ν. Κούρου, «Οικισμοί των σκοτεινών χρόνων», Αρχαιολογία, τεύχ. 63, 1997, σελ. 13. Βλ. W. Hoerpfner, «Η εποχή των Ελλήνων», ό.π. σελ. 151, 199, 232, 256, 265, 280, 398, 452, 459, 599. Χ. Μπούρα, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 179.

31. Μ. Σιγανίδου, «Τα Τείχη της Πέλλας», Άμμος, Τιμ. Τόμ. στον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 773.

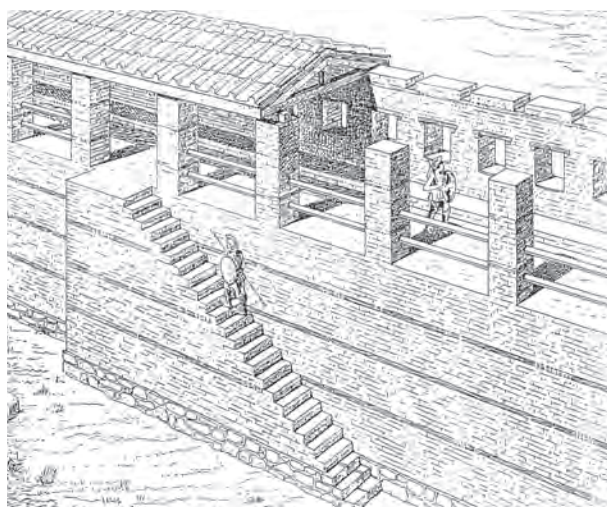
32. Βλ. Α. Ορλάνδο, «Τα υλικά δομές...», ό.π. σελ. 75, 76. Χ. Μπούρα, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 357. E.L. Schwandauer, «Η εποχή των Ελλήνων», στο «Ιστορία...», ό.π. σελ. 563.

Εικ. 5. Σκαρίφημα ωμόπλινθης τοιχοποιίας με ξυλοδεσιά.

Εικ. 6. Περίβολος του ιερού Ελευσίνας. Ωμόπλινθη τοιχοποιία επάνω σε λίθινη βάση.

Εικ. 7. Η ωμόπλινθη τοιχοποιία του τείχους των Αθηνών.

τείχη της Πέλλας οι ωμοί πλίνθοι ήταν τετράγωνοι με διαστάσεις $0,50 \times 0,50 \times 0,08-0,10$ μ. Πάντως, η κατασκευαστική αυτή τεχνική συνεχίζεται και στην Ελληνιστική εποχή³³.

Εξάλλου, το δέσιμο της ωμόπλινθης τοιχοποιίας επιτυγχάνονταν με τις ξυλοδεσιές, τεχνική που πέρασε και στις πέτρινες τοιχοποιίες και η οποία συνεχίστηκε σε όλη την τουρκοκρατία έως και πριν μερικές δεκαετίες στη χώρα μας, όταν αντικαταστάθηκε πλέον από το μπετόν (σενάζ)³⁴. Οι ξυλοδεσιές ήταν ξύλα τοποθετημένα από ένα κατά μήκος των δύο παρειών των τοίχων και άλλα (ξύλα) κάθετα υπεράνω αυτών ανά αποστάσεις, στο πλάτος της τοιχοποιίας³⁵. Με τον τρόπο

αυτό σχημάτιζαν ένα ξύλινο σκελετό, ο οποίος «έδενε» την τοιχοποιία του κτιρίου και συγχρόνως μετέφερε ομοιόμορφα τα φορτία στο έδαφος (εικ. 5).

Η ωμή πλίνθος συναντάται τόσο σε ιδιωτικά κτίσματα όσο και σε αντίστοιχα δημόσια³⁶ (εικ. 6). Συναντάται επίσης και σε ναούς: Ηραϊόν της Ολυμπίας, Ηραϊόν του Άργους, της Αρτέμιδος στους Λουσούς Αρκαδίας³⁷, του Θερμίου Απόλλωνος στο Θέρμο Αιτωλίας, των Γόννων στη Θεσσαλία και στον αρχαιότερο ναό του Απόλλωνος στην Αίγινα³⁸. Μάλιστα, η παράδοση ήταν τόσο ισχυρή ώστε η χρήση αυτής συνεχίστηκε έως τον 6^ο αιώνα μ.Χ.³⁹, το δε σύστημα που ακολουθούσαν ήταν το ισόδομο. Ειδικά στα τείχη, το επίχρισμα από το ίδιο υλικό ήταν απαραίτητο καθώς και το στέγαστρο από κεραμίδια στην κορυφή τους για να προφυλάσσονται από τη βροχή⁴⁰ (εικ. 7).

Ως συνδετικό υλικό στις ωμόπλινθες τοιχοποιίες χρησιμοποιούνταν το ίδιο υλικό, ο πηλός (λάσπη). Η τοιχοποιία ήταν επιχρισμένη με απλό αργιλώδες υλικό εμπλουτισμένο με λευκό ασβέστη^{41, 42}. Και η ψημένη πλίνθος (οπτόπλινθος) ήταν γνωστή, αλλά οι Έλληνες άρχισαν να τη χρησιμοποιούν μετά το τέλος της Ελληνιστικής εποχής (συμβατικά 86 π.Χ.), ενώ οι ανατολικοί λαοί τη χρησιμοποιούσαν παλαιότερα⁴³.

33. Βλ. Χ. Τσουντα, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 575. Χ. Μπούρα, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 272. Α. Ορλάνδο, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 76.

34. Βλ. Π. Μιχελή, «Η αρχιτεκτονική ως τέχνη», εκδ. Γ', Αθήναι 1965, σελ. 350.

35. Α. Ορλάνδος, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 80-81, Ε.Λ. Schwanduer, «Η εποχή των Ελλήνων...», στο «Ιστορία...», ό.π. σελ. 563.

36. Βλ. Χ. Τσουντα, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 28.

37. Χ. Τσουντας, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 560.

38. Α. Ορλάνδος, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 66, υποσ. 4. Χ. Τσουντας, «Ιστορία της Αρχαίας...», ό.π. σελ. 93.

39. Βλ. Α. Ορλάνδο, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 67.

40. Βλ. Χ. Μπούρα, «Μαθήματα Ιστορίας...», σελ. 179.

41. Ε.Λ. Schwanduer, «Η εποχή των Ελλήνων», στο «Ιστορία...», ό.π. σελ. 564.

42. Ο ασβέστης παρότι ήταν γνωστός από τους προϊστορικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε μόνο ως επίχρισμα στις τοιχοποιίες.

43. R. Krautheimer, «Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή αρχιτεκτονική», Αθήνα 1991, σελ. 73.

Στους Ρωμαίους η ωμή πλίνθος δεν ήταν άγνωστη, όμως η χρήση της αρχικά περιοριζόταν στην κατασκευή πρόχειρων και ευτελών κατασκευών αντίθετα τα ψημένα τούβλα εφαρμόζονταν σε πολύ μεγάλη κλίμακα⁴⁴. Ωστόσο, στα χρόνια της Δημοκρατίας (έως το 30 π.Χ.) η χρήση της ωμής πλίνθου στα αστικά οικοδομήματα ήταν πολύ συνηθισμένη⁴⁵.

α.

β.

γ.

44. Χ. Μπούρας, «Μαθήματα Ιστορίας...», ό.π. σελ. 374.

45. Α. Ορλάνδος, «Τα υλικά δομής...», ό.π. σελ. 65, υποσ. 1.

Τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, στην τοποθεσία Αρμενοχώρι του Άργους Ορεστικού, η ανασκαφή έφερε στο φως τέσσερις κατοικίες, οι τοιχοποιίες των οποίων είχαν οικοδομηθεί με ωμές πλίνθους επάνω σε λίθινη βάση⁴⁶. Στη βυζαντινή και στη μεταβυζαντινή εποχή η χρήση της ωμής πλίνθου περιορίστηκε στις λαϊκές κυρίως κατοικίες και στους βοηθητικούς χώρους, μάλιστα συνεχίστηκε και στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 20ου παρατηρήσαμε τη χρήση της και σε ημιαστικές αλλά και αστικές κατοικίες, όπως εκτενέστερα θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Τέλος, η οριστική απουσία αυτής αρχικά στις κύριες και αργότερα (τέλος της δεκαετίας του 1950) στις βοηθητικές κατασκευές οφείλεται στην παρουσία πλέον της οπτόπλινθου ως οικονομικά προσιτής (εικ. 8).

δ.

ε.

Εικ. 8. Ωμόπλινθες αποθήκες.

- α. Γέρμας Καστοριάς.
- β. Χρυσοκέφαλος Δράμας.
- γ. Μαυρολεύκη Δράμας.
- δ. Λεπτοκαριές Φλώρινας.
- ε. Θεοδωράκι Πέλλας.

46. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Καστοριά, ιστορία – μνημεία – λαογραφία, από την ίδρυσή της μέχρι τον 10^ο μ.Χ. αιώνα. Προϊστορική, Ιστορική και Παλαιοχριστιανική Εποχή», Ε.Ε.Π.Σ., τόμ ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1974.

II.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η λαϊκή αγροτική κατοικία

1. Γενικά

Πριν προχωρήσουμε στην αρχιτεκτονική της ωμόπλινθης κατοικίας θα αναφερθούμε στον στενομέτωπο και πλατυμέτωπο τύπο της παράδοσής μας και στη σχέση τους με την αρχαία κατοικία, στοχεύοντας στην παρακολούθηση της λειτουργικής οργάνωσης και της μορφής αυτών. Στο σημείο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στις δύο αντιμαχόμενες απόψεις όσον αφορά στην προέλευση της αστικής κατοικίας. Μία άποψη πρεσβεύει ότι από τον απλό τύπο οδηγηθήκαμε στον σύνθετο, συνεπώς από την αγροτική κατοικία στην αστική⁸¹, αυτονόητη εξέλιξη δεδομένου ότι αρχικά η κοινωνία υπήρξε ομοιογενής, συνακόλουθα χωρίς κοινωνικές διαφοροποιήσεις⁸². Αντίθετα, άλλη άποψη υποστηρίζει ότι από την αστική κατοικία προέκυψε η αγροτική⁸³. Έχουμε ταχθεί και στο παρελθόν με την πρώτη άποψη και προς ενίσχυσή της προσθέτουμε τα ακόλουθα: Η τεχνική εμπειρία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της λαϊκής κατοικίας και

κατά κύριο λόγο η οικονομική ανάπτυξη επέφερε κοινωνική διαφοροποίηση με συνέπεια τη δημιουργία της αντίστοιχης αστικής. Αυτό πιστοποιείται από την οικοδομική, λειτουργική, μορφολογική και στατική επάρκεια που απέκτησαν οι τεχνίτες. Για να κατανοηθεί η άποψή μας οφείλουμε να ακολουθήσουμε τα βήματα της τέχνης της οικοδομίας από την εποχή της κλαδόπλεχτης κυκλικής καλύβας και στη συνέχεια της ορθογωνικής κατοικίας μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα⁸⁴.

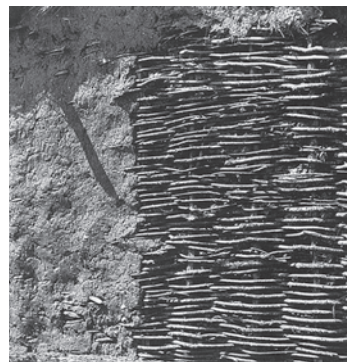
Οι αγροτικές κατοικίες του περασμένου αιώνα, και μάλιστα έως τις τέσσερις πρώτες δεκαετίες, διατηρούν απλές και παλαιότερες μορφές. Η αρχική απλή μορφή αγροτικής κατοικίας είναι η μονόχωρη⁸⁵ ορθογωνική στενομέτωπη ή πλατυμέτωπη (εικ. 14). Μάλιστα, η πρώτη είναι αρχαιότερη και ανήκει στον τύπο του αρχαϊκού μεγάρου⁸⁶. Στη στενομέτωπη κατοικία η είσοδος και τα παράθυρα χωροθετούνται στη μικρή πλευρά του ορθογωνίου, αντίθετα στην πλατυμέτωπη ανα-

α.

β.

γ.

Εικ. 14. Αμφιθέα (Γκιούλμπερι) Λάρισας. Κλαδόπλεχτες ορθογώνιες καλύβες επιχρισμένες με λάσπη.
α. Στενομέτωπη. β. πλατυμέτωπη. γ. λεπτομέρεια κατασκευής

81. Γ. Μέγας, «Η ελληνική οικία...», ό.π. σελ. 7, 31, 44-46. Ο ίδιος, «Σκοποί και μέθοδοι δια την έρευναν της λαϊκής οικοδομίας», Λαογραφία, τόμ. ΚΣΤ' 1969, σελ. 293. Κ. Παπαϊωάννου, «Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι», 2003, σελ. 172, 184, Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. σελ. 336, Ελ. Αλεξάκη, «Ζάρακας», Ε.Π.Α., τόμ. 4, σελ. 125, Αιν. Οικονόμου, Μ. Παπαγιαννάκης, Α. Στόιος, «Για τη Φλώρινα αρχιτεκτονικά τοπία του παρελθόντος», Φλώρινα 2013, σελ. 34, 35.

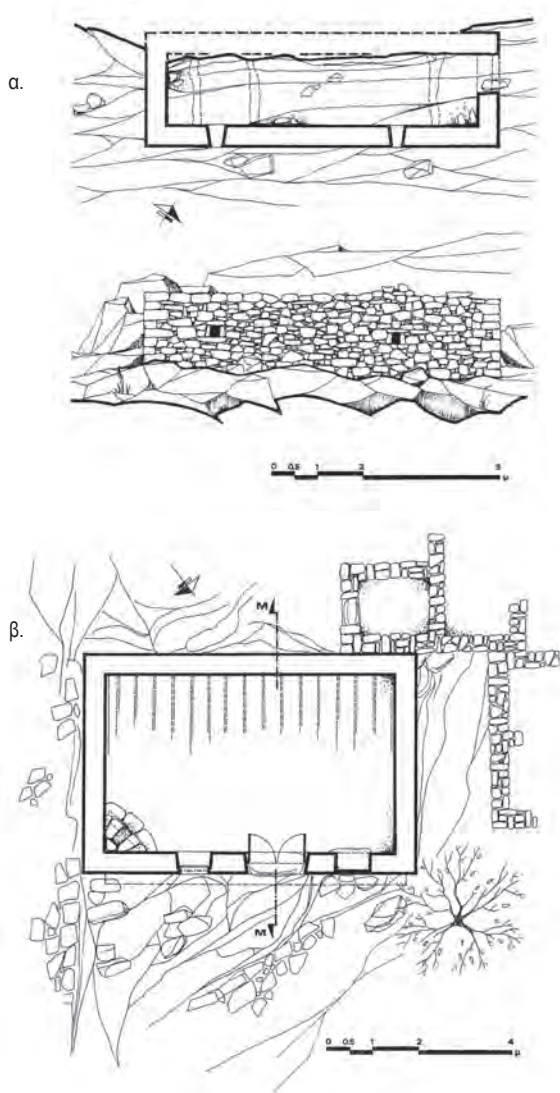
82. Βλ. Ρ. Λεωνοπούλου-Στυλιανού, «Μακρινίτσα. Η Εξέλιξη ενός οικισμού μέσα στο χώρο και το χρόνο», Αθήνα 1982, σελ. 92.

83. Γ. Κίζης, «Πηλιορείτικη οικοδομία», Πολιτιστικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., 1995, σελ. 82, Ι. Δημακόπουλος, «Ανθολογία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής», Αθήνα 1981, σελ. 25.

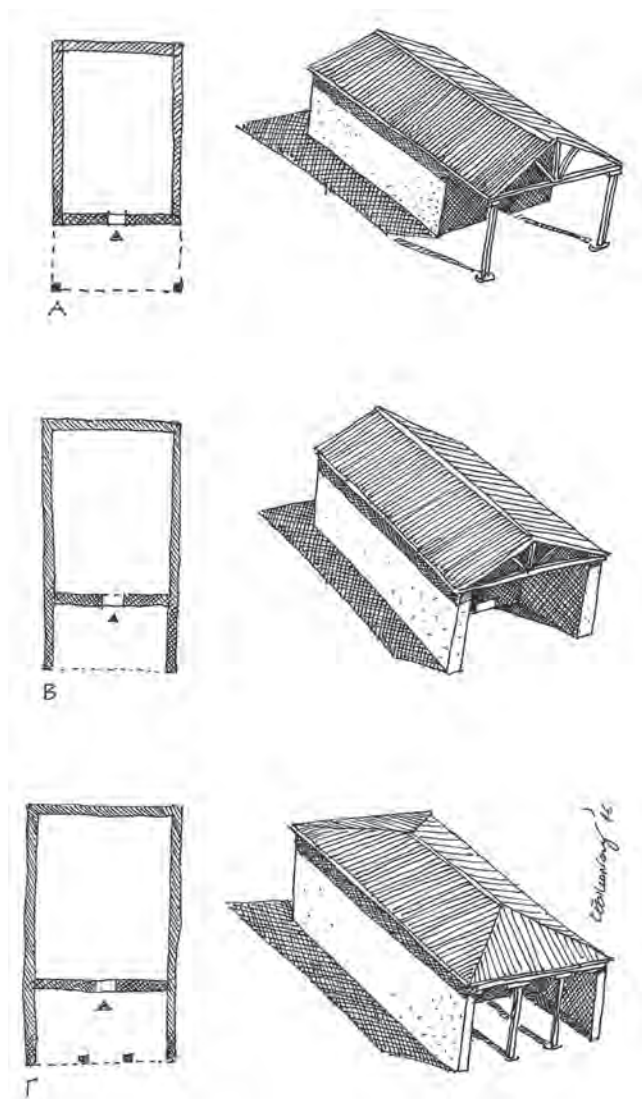
84. Βλ. Π. Κατιμερτζή, «Πώς μπορείς να χαράξεις μία γραμμή, η οποία να μην ταραξεί το όλον», Εφημ. Αυγή 11.5.1986, ο οποίος αναφέρει ότι ο Δ. Πικιώνης δήλωσε: «Η χειρωναξία μας χαρίζει την έμπρακτη γνώση, την αίσθηση της ύλης και της κατεργασίας, πράγματα που καμιά θεωρία δεν είναι ικανή να μας διδάξει. Αληθινά, η πράξη είναι το θεμέλιο της τέχνης».

85. Γ. Μέγας, «Η ελληνική οικία...» ό.π. σελ. 7, Δ. Φιλιππίδης, «Νεοελληνική αρχιτεκτονική», εκδ. Μέλισσα, 1984, σελ. 55.

86. Γ. Μέγας, «Ζητήματα ελληνικής λαϊκής αρχιτεκτονικής», Λαογραφία ΙΔ' (1952), σελ. 309. Ο ίδιος, «Η ελληνική οικία», ό.π., σελ. 33. Δ. Βασιλειάδης, «Το κρητικό σπίτι», Αθήνα 1976, σελ. 190.

Εικ. 15. Νοφαλιάς Μεραμπέλου Κρήτης. Κατοικίες.
α. στενομέτωπη. β. πλατυμέτωπη.

Εικ. 16. Στενομέτωπη κατοικία. Σκαριφήματα.

πτύσσονται στη μεγάλη πλευρά αυτής⁸⁷. Να σημειωθεί ότι στη μονόχωρη κατοικία στεγάστηκε αρχικά η οικογένεια και τα ζώα, τμήμα δε αυτής χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη γεωργικών προϊόντων⁸⁸ (εικ. 15).

Στον στενομέτωπο τύπο κατοικίας παρατηρούνται τρεις εκδοχές: στην πρώτη, μπροστά στη στενή πλευ-

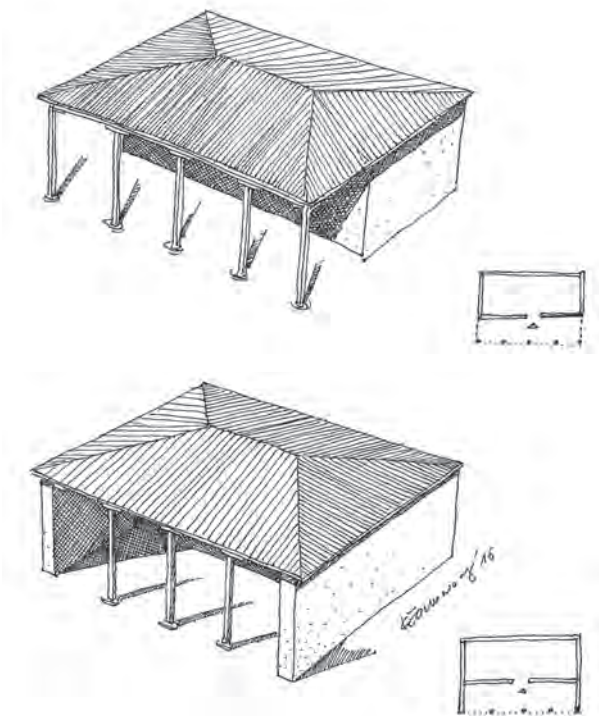
ρά και σε όλο το μήκος της αναπτύσσεται χαγιάτι⁸⁹ με στέγη, η οποία στηρίζεται σε ξύλινους στύλους: στη δεύτερη, οι τοίχοι των μεγάλων πλευρών αυτής προεκτείνονται έως την πρόσοψη του χαγιατιού· τέλος στην τρίτη, μεταξύ των παραστάδων τοποθετούνται έως δύο ξύλινοι στύλοι⁹⁰ (εικ. 16).

87. Για την προέλευση των δύο τύπων βλ. Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή κατοικία...», ό.π. σελ. 31-35. Για το στενομέτωπο τύπο βλ. Κ. Παπαϊωάννου, «Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι», ό.π. σελ. 20. Μ. Αρακαδάκη, «Νοφαλιάς Μεραμπέλου. Συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης», Νεάπολη, 2006, σελ. 34. Γ.Χ. Παπαχαράλαμπος, «Η κυπριακή οικία...», ό.π. σελ. 34.

88. Γ.Χ. Παπαχαράλαμπος, «Η κυπριακή οικία...», ό.π. σελ. 50. Αικ. Δημητσάντου-Κρεμέζη, «Το καμαρόσπιτο της Αττικής. Προέλευση και αντιστοιχίες μιας βασικής αρχιτεκτονικής ιδιοστυλίας», Αθήνα, 1986, σελ. 30. Δ. Φιλιππίδης, «Νεοελληνική...», ό.π. σελ. 55.

89. Αποκαλούνταν προστώο και εξώστεγο. Βλ. Β. Χαρίση, «Ο ρόλος του χαγιατιού στη λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ηπείρου», Ηπειρωτικό ημερολόγιο 1983, Ιωάννινα 1983, σελ. 251. Γ.Χ. Παπαχαράλαμπος, «Η κυπριακή οικία...», ό.π. σελ. 29. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός», τόμ. Δ', Αθήνα, 1951, σελ. 117.

90. Βλ. Γ. Μέγα, «Η ελληνική οικία...», ό.π. σελ. 7. Γ. Χουρμουζιάδη, «Κτισμένος χώρος και οι νεολιθικοί οικισμοί», Αρχαιολογία, τεύχ. 62, 1997, σελ. 26. Μάλιστα, οι ανωτέρω αποκαλούν την πρώτη εκδοχή «απλή πρόσταση» και την αντίστοιχη τρίτη «εν παραστάσει».

Εικ. 17. Πλατυμέτωπη κατοικία. Σκαριφήματα.

Στον πλατυμέτωπο τύπο, το χαγιάτι αναπτύσσεται κατά μήκος της μεγάλης πλευράς της κατοικίας, στο οποίο παρατηρούνται οι παρακάτω εκδοχές: στη μία η στέγη στηρίζεται σε ξύλινους στύλους, περισσότερους μάλιστα των δύο (εικ. 17): στην άλλη προεκτείνονται οι στενές πλευρές των τοίχων έως την πρόσοψη του χαγιατιού, όπου και οι ξύλινοι στύλοι στήριξης της στέγης. Στην τελευταία, μάλιστα, παρέχεται η δυνατότητα μείωσης του προστώου με τη δημιουργία ενός δωματίου σε επαφή με τη μία στενή πλευρά του ή ακόμη και δεύτερου δωματίου στην άλλη στενή πλευρά, όπως θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Ουσιαστικά το χαγιάτι αποτελεί εξαιρετικά ευμετάβλητο στοιχείο της κατοικίας, το οποίο αφενός προσφέρει τη δυνατότητα να καλύψει τις αυξανόμενες λειτουργικές απαιτήσεις της αγροτικής οικογένειας, αφετέρου αποτελεί βασικό χώρο επικοινωνίας, ουσιαστικά έναν κόμβο για το σύνολο των δωματίων⁹¹.

Να τονισθεί ότι το χαγιάτι λόγω και του νοτιοανατολικού κατά κανόνα προσανατολισμού δημιουργούσε κατάλληλες συνθήκες εργασίας σε μεγαλύτερο διάστημα του χρόνου, ιδιαίτερα στην περίπτωση που κλείνονταν με τοίχο στις στενές του πλευρές⁹².

91. Κ. Παπαϊωάννου, «Το ελληνικό...», ό.π. σελ. 91.

92. Βλ. Γ. Μέγα, «Η ελληνική οικία...», ό.π. σελ. 11. Τον ίδιο,

α.

β.

γ.

Εικ. 18. Πλατυμέτωπες λιθόκτιστες κατοικίες με χαγιάτι.

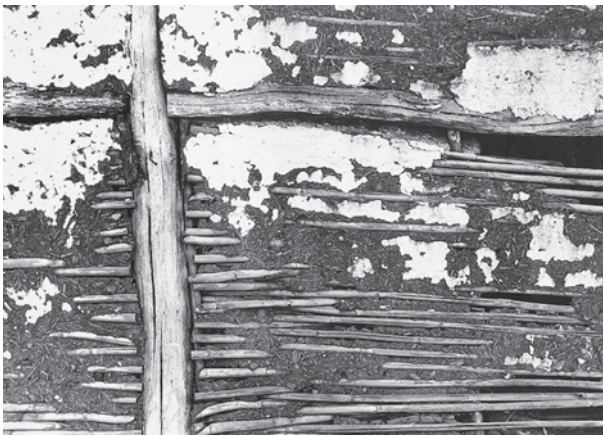
α. Θεοδωράκι Πέλλας. β. Μεσορώπη Καβάλας. γ. Νότια Πέλλας.

Μάλιστα, έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συνδέθηκε απόλυτα με την κατοικία, τόσο στον αγροτικό όσο και στον ημιαστικό χώρο. Επίσης, από όσα παραδείγματα έχουν διασωθεί ή έχουν δημοσιευθεί, διαπιστώνεται αξιόλογη ποικιλία χειρισμών αυτού, που εξυπηρετούσε απόλυτα τους χρήστες (εικ. 18).

«Θεσσαλικά οικήσεις», Αθήναι 1946, σελ. 17. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας», εκδ. Τ.Ε.Ε., Αθήναι, 1967, σελ. 77. Τον ίδιο, «Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας...», ό.π. σελ. 30.

α.

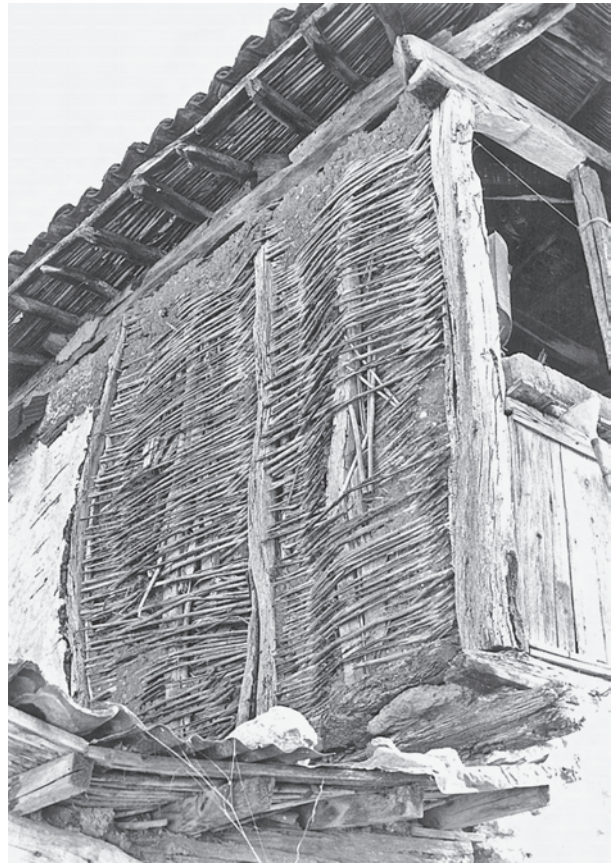

γ.

Εικ. 19. α. Γαλάτιστα Χαλκιδικής. Μπαγδατότοιχος με βέργες σε σαχνισί.
β. Ασπρόκαμπος Φθιώτιδος. Μπαγδατότοιχος με βέργες σε μεστότοιχο.

β.

δ.

γ. Γαλάτιστα Χαλκιδικής. Λεπτομέρεια μπαγδατότοιχου με καλάμια.
δ. Γαλάτιστα Χαλκιδικής. Μπαγδατότοιχος με λεπτά καλάμια σε τοίχο χαγιασιού.

Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική κύρια υλικά κατασκευής των κατοικιών αποτελούσαν το ξύλο, η ωμή πλίνθος και η πέτρα, όπως και στην αρχαιότητα. Με το ξύλο και τα κλαδιά ή καλάμια κατασκεύαζαν τον κλαδόπλεχτο τοίχο (μπαγδατότοιχο)⁹³ τον οποίο επί-

93. Ο μπαγδατότοιχος (πλοκαριά) αποτελείται από σκελετό με κατακόρυφα ανά αποστάσεις ξύλα στα οποία πλέκονται οριζοντίως κλαδιά. Βλ. εικ. 289, 290. Γ. Κίζη, «Πηλιορείτικη οικοδομία», ό.π. σελ. 231, 232. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Σπίτια της Χαλκιδικής», Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 11.

χριζαν με λάσπη εσωτερικά και εξωτερικά. Το λάσπωμα αυτό από άργιλο, που ενισχύονταν με την προσθήκη άχυρου ακόμη και κοπριάς αγελάδας⁹⁴, κάλυπτε τις δύο επιφάνειες (εξωτερική και εσωτερική), τόσο ώστε να καταλήγει έως το πάχος του κατακόρυφου ξύλινου σκελετού. Η παραπάνω διαδικασία παρατηρείται στην κατασκευή κυρίως μονόχωρων καλυβιών ή ακόμη τοιχοποιιών σε προεξοχές (σαχνισιά)

94. Γ. Κίζης, «Πηλιορείτικη...», ό.π. σελ. 232.

Εικ. 20. Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης. Μπαγδατότοιχος με λεπτά καλάμια.

Εικ. 21. Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης. Πηχάκια καρφωμένα μέσα-έξω στον ξύλινο σκελετό (Μπαγδατότοιχος), συσχέτιση με εικ. 20.

ή και σε μεσότοιχους. Πρόκειται για κατασκευή που χρησιμοποιήθηκε από τη νεολιθική εποχή⁹⁵, πέρασε στη βυζαντινή⁹⁶ και στη συνέχεια στην παράδοσή μας (εικ. 19).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στις χαμηλού κόστους κατασκευές, αντί των πλεγμένων κλαδιών, χρησιμοποιήθηκαν καλάμια σε οριζόντια διάταξη, δεμένα στον ξύλινο σκελετό (εικ. 20), στις δε προσεγμένες κατασκευές, κυρίως αρχοντόσπιτα του 19^{ου} αιώνα, χρησιμοποιήθηκαν στον μπαγδατότοιχο οριζόντια ξύλινα πηχάκια, τα οποία επίσης καρφώνονταν στον κατακόρυφο ξύλινο σκελετό εσωτερικά και εξωτερικά⁹⁷ (εικ. 21). Στην ίδια κατηγορία τοιχοποιίας ανήκει και ο τσατμάς, δηλαδή ο ξύλινος σκελετός που αποτελείται από κατακόρυφα, οριζόντια και χιαστί ξύλα, τα κενά των οποίων γέμιζαν με μικρές πέτρες ή ωμές πλίνθους⁹⁸ (εικ. 22). Σε άλλες περιπτώσεις, το γέμι-

σμα του τσατμά πραγματοποιούνταν με στενούς συμπαγείς οπτόπλινθους, τοποθετημένους οριζόντια ή σε σχήμα ψαροκόκαλου, όπως στο αρχοντικό Νερατζόπουλου στη Σιάτιστα⁹⁹ και στο αρχοντικό Λασσάνη στην Κοζάνη. Επίσης σοβάτιζαν τον τσατμά μέσα έξω με λάσπη και πρόσμιξη άχυρου, στις αστικές κατοικίες, μάλιστα, μετά το σοβάτισμα αυτό ακολουθούσε δεύτερο αποτελούμενο από ασβέστη, άμμο, τριμμένο κεραμίδι (κουρασάνι) και κατσικότριχα (γιαχλί), επάνω από το οποίο έστρωναν ένα λεπτό στρώμα μόνο από ασβέστη και άμμο¹⁰⁰. Πάντως, η τεχνική του μπαγδατότοιχου (πλοκαριάς) χρησιμοποιήθηκε και στους πρωτόγονους λαούς της Αφρικής και της Νότιας Αμερικής¹⁰¹.

95. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας», ό.π. υποσ. 4, σελ. 65. Γ. Κίζης, «Πηλιορείτικη οικοδομία», ό.π. σελ. 233.

96. Βλ. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινών...», ό.π. σελ. 260.

97. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Τα αρχοντικά της Σιάτιστας», Ε.Ε.Π.Σ., τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 95. Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. υποσ. 147, σελ. 56.

98. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Τα αρχοντικά της Σιάτιστας», ό.π. σελ. 95. Ο ίδιος, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας», ό.π.

σελ. 66. Στη Βέροια τον ονόμαζαν «ντολμάμπουλε». Ο ίδιος, «Σπίτια της Χαλκιδικής», ό.π. σελ. 11.

99. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Τα αρχοντικά της Σιάτιστας», ό.π. πίν. 55, 56. Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. εικ. 51.1., σελ. 71. Μ. Σιδέρης – Μιχ. Τσιρώνης, «Σπίτια της Σιάτιστας». Το ελληνικό λαϊκό σπίτι, Ε.Μ.Π., Αθήναι 1960, εικ. 34, σελ. 275.

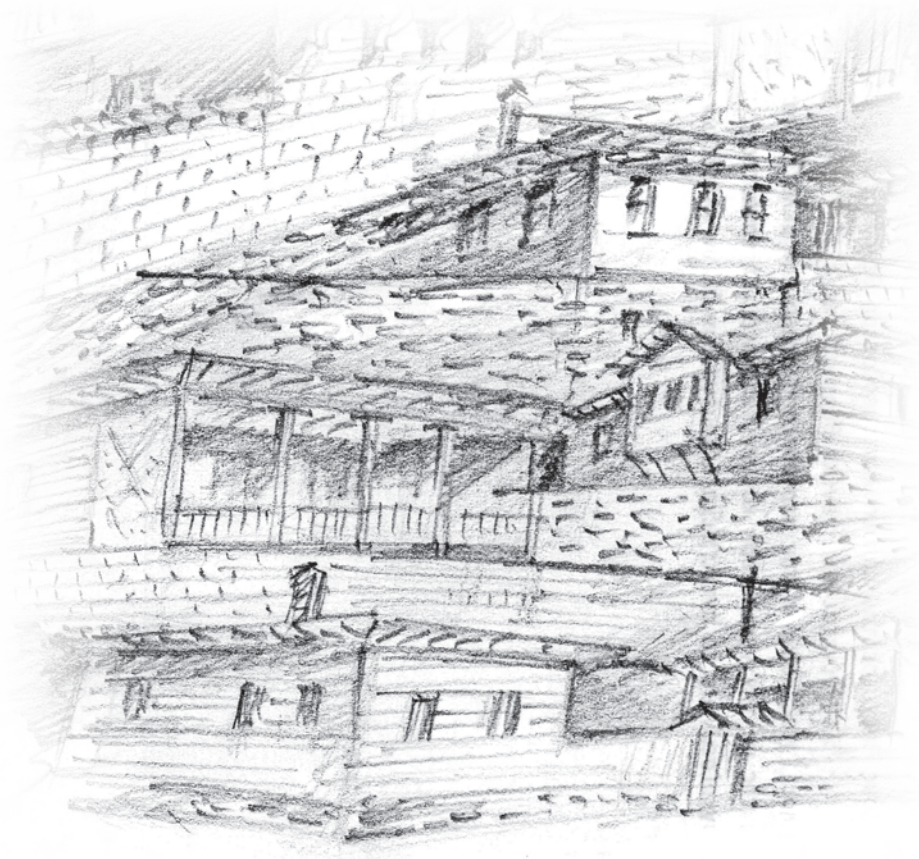
100. Βλ. Ν. Χρυσόπουλο, «Τα λαϊκά σπίτια της Βέροιας», Το ελληνικό λαϊκό σπίτι, Ε.Μ.Π., Αθήναι 1960, σελ. 296-297.

101. Α. Rapoport, «Ανώνυμη αρχιτεκτονική...», ό.π. σελ. 168.

III.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η αρχιτεκτονική της ωμόπλινθης κατοικίας

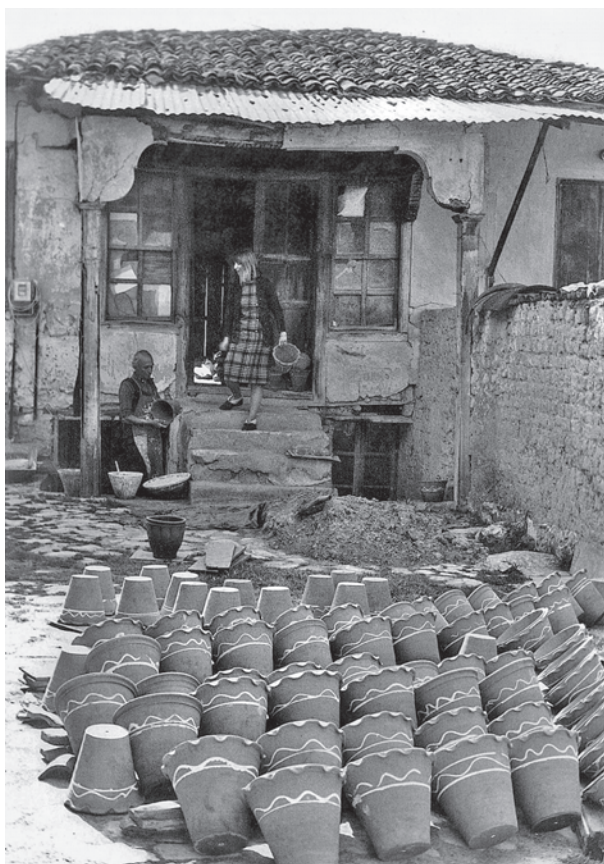

4. Θεσσαλία

4.1. Εισαγωγικά

Στη Θεσσαλία, μετά την κλαδόπλεχτη αχυροσκεπή κυκλική καλύβα, την ελλειψοειδή και την πεταλοειδή³¹⁹, η μονόχωρη ορθογώνια πλατυμέτωπη κατοικία αποτέλεσε τη συνέχεια κατοίκησης στις μόνιμες πλέον εγκαταστάσεις των γεωργικών-κτηνοτροφικών οικογενειών. Η εξέλιξή της σε δίχωρη κατοικία ακολουθεί τη λογική που παρατηρείται σε όλο τον ηπειρωτικό χώρο, δηλαδή της παράθεσης της μονάδας σε δύο, τρεις ή και περισσότερες φορές κατά μήκος ενός χαγιατιού, όπως έχουμε αναφέρει.

Οι λαϊκές κατοικίες στον κάμπο κατασκευάζονταν κατά κανόνα από ωμή πλίνθο, όπως και των κολίγων στα τσιφλίκια των Τούρκων μπέηδων, στα οποία δέ-

Εικ. 118.1. Τύρναβος. Ωμόπλινθη κατοικία με πρόστεγο.

σποζε ο πύργος³²⁰. Η ωμόπλινθη τοιχοποιία στηρίζονταν σε πέτρινη βάση ύψους 0,40-0,50 μ., η δε κεραμοσκεπής κατοικία ανήκε στον πλατυμέτωπο τύπο³²¹. Αναφέρεται ότι οι ισόγειες μονόχωρες, δίχωρες ή τρίχωρες πλατυμέτωπες κατοικίες δεν διέφεραν από τις αντίστοιχες κατοικίες των οικισμών της Μακεδονίας και της Θράκης³²². Μάλιστα, στη μονόχωρη κατοικία της Θεσσαλίας η νότια πλευρά της τετράριχτης στέγης προεκτείνεται για να δημιουργηθεί το υπόστηλο χαγιατί. Σε άλλη περίπτωση, η προέκταση της δίρριχτης στέγης μεγάλης μονόχωρης κατοικίας (νταμι) δημιουργεί το χαγιατί, στο οποίο παραχωρείται ο μεσαίος χώρος για την είσοδο (σούδα), εκατέρωθεν δε αυτού κατασκευάζεται με ωμόπλινθη τοιχοποιία από ένα δωμάτιο (νοντά). Το πάχος της ωμόπλινθης τοιχοποιίας των ως άνω κατοικιών ήταν 0,54 μ. όσο, δηλαδή, και το μήκος της μιας πλίνθου³²³, παρότι σε άλλες περιπτώσεις, όπως στη Φαλάνη, οι ωμές πλίνθοι είναι μικρότερες. Το πρόπυλο, με τους δύο ξύλινους στύλους, εμφανίζεται αργότερα, όπως παρατηρείται σε ωμόπλινθη κατοικία στον Τύρναβο με τον εξωτερικό διαχωριστικό τοίχο από το ίδιο υλικό³²⁴ (εικ. 118.1).

Στα επόμενα θα αναφερθούμε στις ωμόπλινθες κατοικίες που εντοπίσαμε στους αστικούς οικισμούς Λάρισας, Τρικάλων, Καρδίτσας και στους αντίστοιχους αγροτικούς των περιοχών αυτών.

Εικ. 118.2. Καρδίτσα. Ωμόπλινθη διώροφη λαϊκή κατοικία (συμμετρική πρόσοψη του ορόφου).

319. Βλ. εικ. 2, 5, 9, Γ. Μέγας, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 11, 14, 16.

320. Δ. Φιλίππιδης, «Νεοελληνική...», ό.π. σελ. 55.

321. Γ. Μέγας, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 16.

322. Γ. Μέγας, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 17.

323. Εικ. 12 κ, Γ. Μέγας, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 19.

324. Βλ. εικ. Α. Καρκαγιάννη, Γ. Χουρμουζιάδη, «Η Ελλάδα του Τάκη Τλούπα», Αθήνα 2006, σελ. 317.

4.2. Λάρισα

Στη Λάρισα, κυριαρχούσαν οι ωμόπλινθες διώροφες κατοικίες, οι οποίες αντικαταστάθηκαν σταδιακά από πολυκατοικίες, μετά το 1970³²⁵. Όμως, η αποκόλληση του εξωτερικού επιχρίσματος διώροφης κατοικίας αποκάλυψε την ωμόπλινθη τοιχοποιία όπου η ωμή πλίνθος συμπληρώνει τα κενά του ξύλινου σκελετού³²⁶ (εικ. 119). Επίσης στη συνοικία Ταμπάκικα οι κατοικίες στο σύνολό τους κτίστηκαν ωμόπλινθες, μάλιστα, προπολεμική φωτογραφία αποκαλύπτει όλα τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, όπως ψηλές μάντρες, δίφυλλες στεγασμένες αυλόθυρες, σαχνισιά και χαγιάτια³²⁷ (εικ. 120).

Στον Τύρναβο παρατηρούμε ότι οι ωμόπλινθες ισόγειες, υπερυψωμένες ή διώροφες κατοικίες εφάπτονται του δρόμου και η είσοδος στην αυλή γίνεται με διαβατικό και μέσω αυτής στην κατοικία. Το πάχος της τοιχοποιίας κυμαίνεται από 0,50-0,60 μ. και η θέρμανση επιτυγχάνεται με μαγκάλια. Τα βοηθητικά κτίσματα αναπτύσσονται γύρω από την αυλή, στην οποία υπάρχει πάντοτε το πηγάδι (εικ. 121). Πρόκειται για συνήθη διάταξη, τόσο στις λαϊκές όσο και τις αστικές κατοικίες, δεδομένου ότι ακολουθούσαν πιστά την παράδοση, δηλαδή κατοικία στο ίχνος του δρόμου και στη συνέχεια η ψηλή μάντρα με τη δίφυλλη αυλόθυρα. Η εν λόγω οργάνωση παραπέμπει στην αντίστοιχη της αρχαιότητας, όπου η αυλή αποτελούσε το κέντρο της κατοικίας (Όλυνθος)· συνεπώς, η είσοδος της κατοικίας από τον κορμό δεν συνηθίζονταν στις λαϊκές και ημιαστικές κατοικίες (εικ. 122). Σε ορισμένες περιπτώσεις η κατοικία αναπτύσσεται ελεύθερα στο οικόπεδο χωρίς την άμεση παρουσία βοηθητικών κτισμάτων, διότι οι χρήστες συνδέονται προφανώς περιορισμένα με την αγροτική παραγωγή. Κατοικία υπερυψωμένη και με τα παραπάνω χαρακτηριστικά αντλεί την καταγωγή της από τον πλατυμέτωπο με χαγιάτι τύπο, αν και πρόκειται για κλειστού τύπου κατοικία, το δε ισόγειο αυτής χρησιμοποιείται στην παραγωγή και φύλαξη του κρασιού (εικ. 123). Επίσης, το χαγιάτι ήταν αρχικά συνηθισμένο στον Τύρναβο, όπως μαρ-

τυρούν ορισμένες ισόγειες και διώροφες λαϊκές ωμόπλινθες κατοικίες³²⁸ (εικ. 124).

Τόσο στις υπερυψωμένες ωμόπλινθες ισόγειες όσο και στις διώροφες κατοικίες του Τυρνάβου η τοιχοποιία έως το ύψος 0,80 μ. κτίζονταν πέτρινη για να αποφεύγεται η υγρασία. Για τον ίδιο λόγο προεξείχαν οι στέγες 1,15-1,20 μ. από το περίγραμμα των κατοικιών, ώστε να απομακρύνεται η απορροή της βροχής

Εικ. 119. Λάρισα. Πλατεία Γ. Ολύμπιου (Τρίγωνη). Κατοικία με ωμόπλινθη τοιχοποιία.

α.

β.

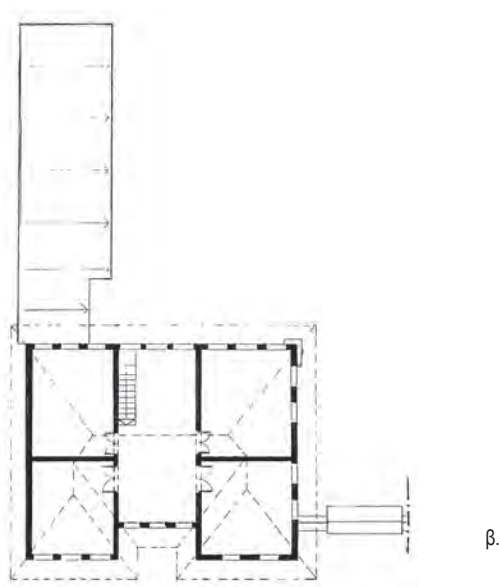
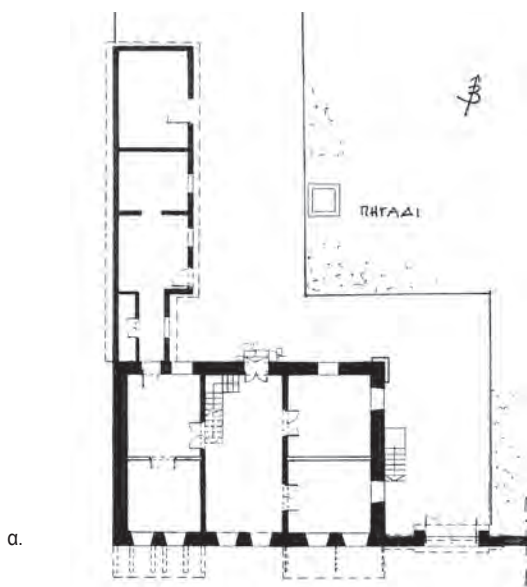
Εικ. 120. Λάρισα. Συνοικία Ταμπάκικα. α, β. Ωμόπλινθες κατοικίες.

325. Κατά τον περιηγητή Robert de Dreux οι κατοικίες της Λάρισας του 17^{ου} αιώνα ήταν μονώροφες ωμόπλινθες και μάλιστα κακοχτισμένες που νόμιζες «...ότι βρίσκεσαι σε χωριό...». Βλ. Κ. Σιμόπουλο, «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα», ό.π. σελ. 629-630.

326. Εικ. 148, Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. σελ. 164. Δ. Τλούπας, «Λάρισα εικόνες του χθες», Λάρισα 2003, σελ. 92.

327. Βλ. εικόνα Δ. Τλούπα, «Λάρισα...», ό.π. σελ. 73.

328. Βλ. εικ. 95, Α. Καρκαγιάννη, Γ. Χουρμουζιάδη, «Η Ελλάδα...», ό.π. σελ. 84.

Εικ. 121.1. Τύρναβος. Ωμόπλινθη κατοικία συμμετρικού τύπου με σαχνισί στην πρόσοψη.
α. Κάτοψη ισόγειου. β. Κάτοψη ορόφου. γ. Άποψη από τον δρόμο (φωτ. 1978). δ. Λεπτομέρεια τσατμά.

ακόμη περισσότερο από την τοιχοποιία³²⁹. Είναι χαρακτηριστική η απεικόνιση αρχοντόσπιτου στον Τύρναβο που σχεδίασε ο L. Dupré (1825)³³⁰, στο οποίο παρατηρούμε ότι η προεξοχή της στέγης είναι μεγαλύτερη από την προαναφερόμενη διάσταση. Μεγάλη προεξοχή στέγης παρατηρείται και στο αρχοντικό Κλεάνθη Αλεξούλη στην Αγία Λάρισα, το ισόγειο του οποίου έχει πέτρινη τοιχοποιία³³¹. Πάντως, μεγάλες προεξοχές στεγών παρατηρούνται και σε αρχοντόσπιτα της Βέροιας³³², της Άρτας και των Ιωαννίνων.

Μάλιστα στην Άρτα³³³ η προεξοχή φτάνει έως 2 μ. και στα Γιάννενα έως τα 1,4 μ.³³⁴ Στις λαϊκές ωμόπλινθες κατοικίες της Θεσσαλίας αναφέρεται ότι οι

Εικ. 121.2. Τύρναβος. Ωμόπλινθη ισόγεια κατοικία με διαβατικό.

329. Γ. Μέγας, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 65. Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. σελ. 159.

330. Βλ. εικ. 73, Ασδραχά Σπ. «Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών», εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.

331. Εικ. 134.4, Κ. Ε. Οικονόμου, «Αστική και Λαϊκή...», ό.π. σελ. 158, 159.

332. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλο, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας», ό.π. σελ. 19, 66, 67, 90.

333. Βλ. εικ. 1, 4, Α. Ορλάνδο, «Τα παλαιά σπίτια της Άρτας», Α.Β.Μ.Ε., τόμ. Β', 1936, σελ. 185.

334. Π. Λουκάκης, «Το Γιαννιώτικο σπίτι», ό.π. σελ. 197.

α.

β.

γ.

δ.

Εικ. 122. Τύρναβος. Ωμόπλινθες κατοικίες στο ίχνος του δρόμου.
α. Λαϊκή. β. Ημισιαστική. γ. Λαϊκές (φωτ. 1988). δ. Δύο λαϊκές κατοικίες στο ίχνος του δρόμου.

προεξοχές των στεγών, ειδικά στη βόρεια πλευρά, είχαν πλάτος 1 μ.³³⁵. Επίσης, το σαχνισί δεν ήταν άγνωστο στον Τύρναβο και όψιμα στηρίζονταν σε προμήχθους (εικ. 121.γ).

Επισημαίνεται ότι στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, η προεξοχή των στεγών περιορίζεται και τα προεξέχοντα ξύλα της επενδύονται με σανίδες όμως κατασκευάζεται και προεξοχή κοιλόκυρτη με σοβά επάνω σε ξύλινο σανίδωμα που παίρνει την επιθυμητή μορφή. Η εξέλιξη αυτή αφορά αστικές κατοικίες (αρχοντικά) σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, παρατηρείται και στις ωμόπλινθες κατοικίες με αυξημένες κατασκευαστικές απαιτήσεις. Ωστόσο, έως το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, οι οικοδόμοι έδιναν ιδιαίτερη προσοχή στο θέμα της προεξοχής της στέγης στις λαϊκές και αστικές κατοικίες, ανεξάρτητα αν η τοιχοποιία ήταν εξ ολοκλήρου ωμόπλινθη ή λίθινη στο ισόγειο. Άλλωστε, στην εποχή που αναφερόμαστε, οι καιρικές συνθήκες ήταν εξαιρετικά δυσμενείς και οι τοιχοποιίες ενάλωτες στη φθορά, ακόμη και οι λιθόκτιστες με συνδετικό υλικό τη λάσπη. Πάντως, παρατηρείται ότι σταδιακά

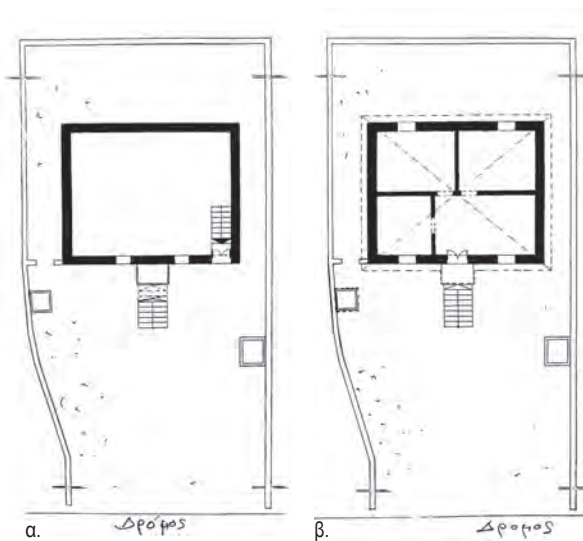
η προεξοχή της στέγης λαϊκών κατοικιών, δεν κατασκευάστηκε αποκλειστικά ξύλινη αλλά και εκφορική, με ποικίλους τρόπους (εικ. 122.δ).

Στον ίδιο οικισμό παρατηρώντας την κάτοψη του ορόφου διώροφης ωμόπλινθες κατοικίας με διώροφο επίσης χαγιάτι διαπιστώνουμε ότι ανήκει στον τύπο που «καινοτομεί»³³⁶, διότι ο μεσαίος χώρος αφήνεται ανοικτός προς το χαγιάτι παραπέμποντας σε «προηγμένο κοινωνικό βίο», όπως ήδη αναφερθήκαμε σε ισόγειες κατοικίες του Συκουρίου (εικ. 125.1α,β).

Υπερυψωμένη λαϊκή τρίχωρη ωμόπλινθη κατοικία σχήματος Γ έχει χαγιάτι το οποίο καλύπτει το οριζόντιο σκέλος αυτής. Πιθανότατα ήταν αρχικά δίχωρη με χαγιάτι σε όλο το μήκος της. Η προσθήκη αργότερα δωματίου με ανεξάρτητη είσοδο, το μείωσε στο μισό, κάλυψε ωστόσο τις νέες λειτουργικές απαιτήσεις της οικογένειας. Η κτιστή σκάλα ανόδου τοποθετήθηκε εφαπτομενικά του νέου σκέλους και αργότερα καλύφθηκε μονόρριχτα κατά την προέκταση του ενός επιπέδου της στέγης του κάθετου σκέλους (εικ. 125.2α,β).

335. Βλ. Γ. Μέγα, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 20.

336. Βλ. Γ. Μέγα, «Θεσσαλικά...», ό.π. σελ. 75.

Εικ. 123. Τύρναβος. Υπερυψωμένη ισόγεια ωμόπλινθη λαϊκή κατοικία. α. υπόγειο. β. ανώγειο. γ. άποψη από την αυλή.

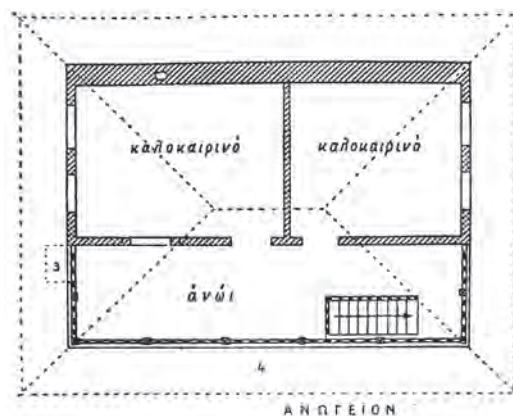
α.

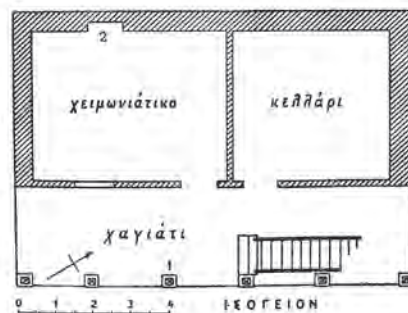
β.

γ.

δ.

ε.

Εικ. 124. Τύρναβος. Ισόγειες λαϊκές ωμόπλινθες κατοικίες με χαγιάτι (α, β, γ, δ), (φωτ. 1988).
ε. Διώροφη ωμόπλινθη κατοικία με χαγιάτι κλειστό στον όροφο, λόγω εκτροφής μεταξοσκώληκα (δεκαετία 1940).

Άβακας	Ορθογώνια παραλληλεπίπεδη πλάκα στο ανώτερο μέρος του κιονόκρανου.
Αδερφομοίρι	Κατακόρυφη διανομή της οικογενειακής κατοικίας.
Ανακλιντροειδές	Στοιχείο με συμμετρικές έλικες και το μεταξύ τους κενό διακοσμείται με ανάγλυφα ανθήμια.
Ανώφλι	Το άνω μέρος του παραθύρου και της πόρτας.
Αργόλιθος	Ακατέργαστος λίθος
Αστρέχα	Η προεξοχή της στέγης έξω από το επίπεδο του τοίχου.
Γεισίποδας	Στενό στοιχείο επάνω από το επίκρανο κοίλης ή κοιλόκυρτης διατομής με καθ' ύψος ραβδώσεις. Το φουρούσι που υποστηρίζει το γείσο.
Γείσο	Προεξοχή ορθογωνικής διατομής που διαχωρίζει το στηθαίο ή «κάθεται» η στέγη.
Γρεντιά	Η οριζόντια ξύλινη δοκός του ζευκτού της στέγης.
Διαβατικό	Το πέρασμα (στοά) σε κατοικία που οδηγεί από τον δρόμο στην αυλή. Σε δρόμο το πέρασμα που είναι επιπεδόστεγο ή καμαροσκέπαστο, υπεράνω του οποίου περνά ο όροφος κτίσματος.
Δοξάτος	Κεντρικός χώρος στον όροφο με τοξοστοιχία ή όχι.
Εκφορά	Η προεξοχή που σχηματίζεται από την επάλληλη τοποθέτηση ξύλων, πλακών, τούβλων.
Εξωρράχιο	Η εξωτερική επιφάνεια του τόξου.
Επίκρανο	Το άνω μέρος του πεσσού που προεξέχει περιμετρικά και τον επιστέφει. Συναντάται και στην παραστάδα. Αποτελείται από άβακα και κυμάτια.
Εσωρράχιο	Η εσωτερική επιφάνεια του τόξου.
Ζευκτό (ψαλίδι)	Το τρίγωνο που σχηματίζεται από τη γρεντιά και τα δύο τσιμπίδια.
Ηλιακός	Ο ημιυπαίθριος χώρος του ορόφου κυρίως στην παραδοσιακή πλατυμέτωπη κατοικία.
Ισνάφι	Συντεχνία οικοδόμων.
Κεπέγκι	Το παντζούρι με τα φύλλα που ανοίγουν σε κάθετους άξονες.
Κιλλίβαντας	Φουρούσι.
Κιόσκι	Η ελαφριά ξύλινη ανοικτή κατασκευή του δοξάτου, συνήθως σε προεξοχή στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική.
Κλάπα	Το εγκάρσιο ξύλο που σταθεροποιεί το ζευγάρι των ξυλόδεσμων.
Κουρασάνι	Υδραυλικό συνδετικό κονίαμα, από άμμο, ασβέστη, τριμμένο κεραμίδι, ασπράδι αυγών.
Κρεββάτα	Υπερψωμένη θέση ανάπαυσης στα άκρα του δοξάτου.
Μαχαλάς	Συνοικία.
Μιντέρι	Οι περιμετρικοί σχήματος Π καναπέδες του οντά.
Μουσάντρα	Το εντοιχισμένο ντουλάπι.

Μπαγδατί	Ο ελαφρύς τοίχος με ξύλινο σκελετό, όπως ο τσατμάς και καρφωμένα πηχάκια ή καλάμια μέσα-έξω επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα. Αρχικά στη λαϊκή αρχιτεκτονική στα κατακόρυφα ξύλα περνούσαν εναλλάξ ξύλινες βέργες (μέσα – έξω) και μετά επίχρισμα με λάσπη ή ασβεστοκονίαμα.
Μπαλούστρα	Τα πήλινα κολωνάκια που χρησιμοποιούνται στα κτιστά κιγκλιδώματα.
Μπαμπάς	Ξύλο κάθετο στο μέσον της γρεντιάς. Στο άνω μέρος του καρφώνονται τα δύο τσιμπίδια σχηματίζοντας το τρίγωνο (ζευκτό).
Μπάντζα	Μεγάλη ξύλινη ή κλαδόπλεχτη καπνοδόχος επάνω από την εστία.
Μπανούκι ή παπούτσι:	Οριζόντιο μικρό ξύλο επάνω από το ντιρέκι. (φουρούσι).
Ντιρέκι	Ο κατακόρυφος ξύλινος στύλος.
Νταμπάνι	Η οριζόντια ξύλινη δοκός επάνω από το μπανούκι ή παπούτσι.
Ξυλόδεσμος, Ξυλοδεσιά	Οριζόντια καδρόνια που τρέχουν κατά μήκος της τοιχοποιίας για την ενίσχυσή της.
Οδόντες	Η ταινία κάτω από το γείσο που αποτελείται από ορθογώνια σε σειρά στοιχεία.
Οντάς	Το δωμάτιο και ειδικά ο χώρος υποδοχής. Ο βυζαντινός τρίκλινος.
Οντούδι	Μικρό δωμάτιο συνήθως στο τέρμα του χαγιατιού.
Παγιάντες:	Οι λοξές ξύλινες στηρίξεις των σαχνισιών ή των εξωστών.
Παραστάδα	Κατακόρυφο ορθογώνιο στοιχείο που προεξέχει της τοιχοποιίας και τοποθετείται στην άκρη ή και ενδιάμεσα αυτής.
Πεσσός	Κίονας ορθογωνικής διατομής.
Πλοκαριά	Οριζόντια κλαδιά πλεγμένα σε κατακόρυφα ξύλα (βλ. Μπαγδατί).
Πρόμοχθος	Κοιλόκυρτο φουρούσι στήριξης σαχνισιού.
Πρόπυλο	Ο στεγασμένος χώρος πριν από την είσοδο που στηρίζεται σε στύλους.
Σαχνισί	Η προεξοχή του οντά, του ηλιακού. Ο κλειστός εξώστης.
Σηκός	Στην αρχαιότητα είναι ο κυρίως ναός.
Σοφάς	Ο ανοιχτός χώρος προς το δοξάτο ανάμεσα σε δύο οντάδες.
Τσατμάς	Ελαφρύς τοίχος από κατακόρυφα, οριζόντια και διαγώνια ξύλα με γέμισμα των κενών από μικρές πέτρες, ωμόπλινθους, οπτόπλινθους και επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα.
Τρίβιλο	Τοξωτό τριπλό άνοιγμα.
Τσιμπίδι	Το κεκλιμένο ξύλο που ακουμπάει στη γρεντιά και τον μπαμπά.
Τύμπανο	Η επιφάνεια μεταξύ του οριζόντιου υπέρθυρου και του ανακουφιστικού τόξου στα ανοίγματα.
Υπέρθυρο	Το επάνω από το παράθυρο ή πόρτα οριζόντια ή τοξωτή κατασκευή.
Φουρούσι	Ξύλο σχετικού μήκους επάνω από τον κατακόρυφο ξύλινο στύλο (ντιρέκι) στο οποίο επικάθεται το νταμπάνι (βλ. Νταμπάνι).
Φύραμα	Το αποτέλεσμα που προκύπτει μετά την πρόσμειξη και το ανακάτεμα διάφορων υλικών.
Χαγιατί	Ο ημιυπαίθριος χώρος.
Χατίλι	Ο ξυλόδεσμος. Τουλάχιστον ζευγάρι ξύλων τοποθετημένα οριζόντια καθ' ύψος και κατά διαστήματα στην εξωτερική τοιχοποιία.

Συντομογραφίες

A.B.M.E.	Αρχείο Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος
A.E.A.A.	Αρχείο Εργαστηρίου Αρχιτεκτονικών Αποτυπώσεων
A.E.	Αρχαιολογική Εφημερίς
A.E.M.	Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών
A.Π.Θ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
A.Σ.Α.Μ.	Αρχείο Σπουδαστηρίου Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας
Βλ.	Βλέπε
Β.Π.Α.	Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική
Δ.Π.Θ.	Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Ε.Γ.Τ.ΠΕ-Π	Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων Τμήμα Προσανατολισμού
Ε.Ε.Β.Μ.	Επιστημονική Επετηρίδα Βοιωτικών Μελετών
Ε.Ε.Β.Σ.	Επιστημονική Επετηρίς Βυζαντινών Σπουδών
Ε.Ε.Π.Σ.	Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής
εικ.	Εικόνα
έκδ.	Έκδοση
Ε.Λ.Α.	Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου
Ε.Λ.Ε.	Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία
Ε.Λ.Σ.	Ελληνικό Λαϊκό Σπίτι
Ε.Μ.Π.	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Ε.Μ.Σ.	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
Ε.Π.Α.	Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική
Επιστ. Επιμ.	Επιστημονική Επιμέλεια
Ερευν. Εργ.	Ερευνητική Εργασία
Ε.Τ.Β.Α.	Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως
Ε.Τ.Ε.	Εθνική Τράπεζα Ελλάδος
Η.Α.Μ.Θ.	Ημερολόγιο Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
Ι.Ε.Ε.	Ιστορία Ελληνικού Έθνους
Ι.Μ.Χ.Α.	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου
μετ.	Μετάφραση
Ομ.	Ομότιμος
ό.π.	όπως παραπάνω
Π.Α.Α.	Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών
Π.Α.Ε.	Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας
Περ.	Περιοδικό
πιν.	Πίνακας
σχέδ.	Σχέδιο
Σχετ.	Σχετικά
Τ.Ε.Ε.	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
τεύχ.	Τεύχος
Τεχν. Χρ.	Τεχνικά Χρονικά
Τιμ. Τόμ.	Τιμητικός Τόμος
Τμ.	Τμήμα
τόμ.	Τόμος
Τ.τ.Ε.	Τράπεζα της Ελλάδος
υποσ.	Υποσημείωση
φωτ.	Φωτογραφία